

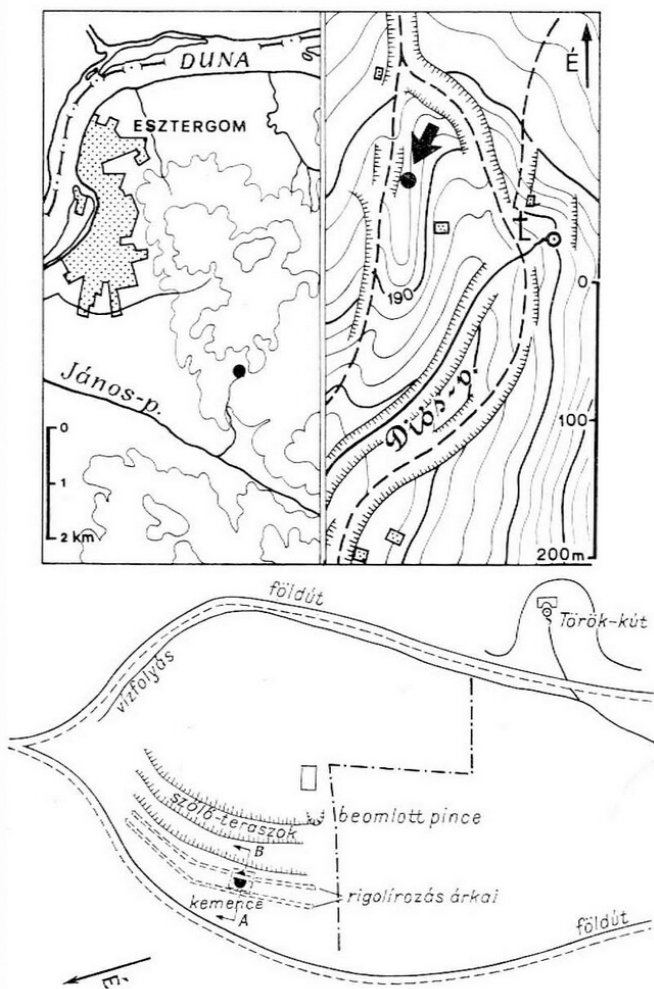
Bondár Mária

KÉSŐ RÉZKORI KEMENCE ESZTERGOM-DIÓSVÖLGYBEN

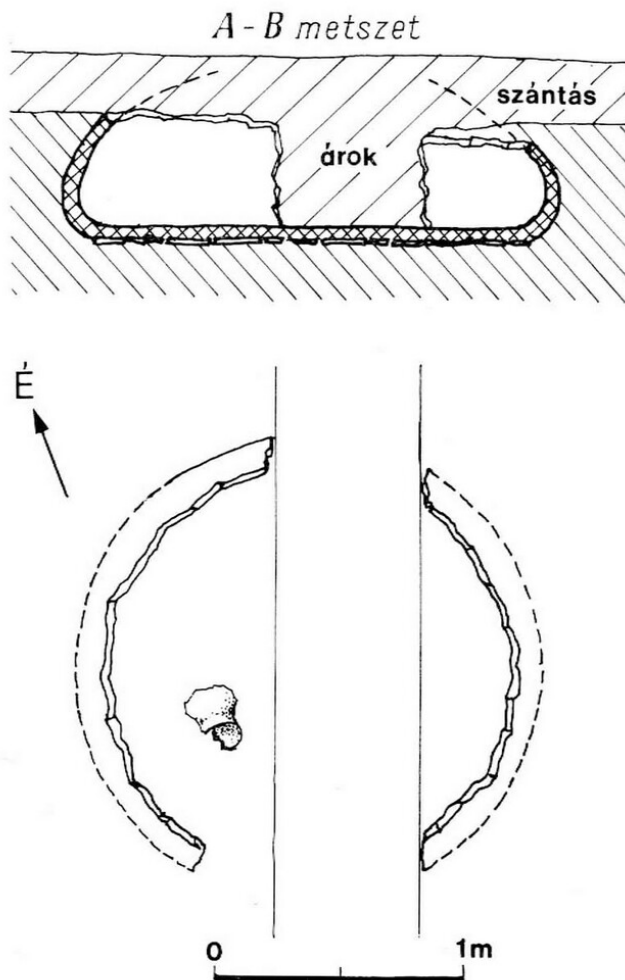
1982 szeptemberében szőlőaláforgatási munkák során edénytöredékeket talált Kottász Istvánné diósvölgyi szőlőjében. A helyszínen Horváth István (Esztergom, Balassa B. Múzeum) végzett leletmentést (RÉG FÜZ Ser.I.36/1983/12, EBM Adattára 367).¹

A lelőhely Esztergom belterületétől DK-re, az ún. Diósvölgyben van, a „Török-kút”-tól északra, mintegy 100 m-re. Azonos a 8/53-as topográfiai lelőhellyel (MRT V.198). A területen végzett földmunkák során a telek északi szélénél három teraszt képez-

tek ki, amelyeket szőlővel telepítettek be. Ehhez a legfelső eraszon két, kb. 55 cm széles, 50–60 cm mély árkot ástak. A két árok közül a keleti egy vörösré és keményre égett objektumot metszett át (1. kép). A hitelesítés során Horváth István egy 2×2 méteres szelvényt tárt fel, és megállapította, hogy a szőlőtelepítéshez készült árok egy őskori, földbe vájt kemencét vágott át, amely az egykori járószintről lett beásva. Az objektumot jelző elszíneződés már 30 cm mélységnél észlelhető volt, kikapasztott alja pedig a felszíntől 55 cm-re jelentkezett, átmérője 185 cm volt (2. kép).

1. kép Esztergom-Diósvölgy, Kottász I. szőlője, helyszínrajz
Abb. 1. Esztergom-Diósvölgy, Weingarten von I. Kottász, Topographie

2. kép Esztergom-Diósvölgy. A kemence alap- és metszetrajza (1:25)
Abb. 2. Esztergom-Diósvölgy. Grundriß- und Profilzeichnungen des Ofens (1:25)

A kemencéből és környékéről előkerült 25 töredék mintegy 25 edényből származik, valamennyi a badeni kultúra jellegzetes típusa. A leletanyagot az esztergomi Balassa B. Múzeum őrzi a 84.16.1—12; 84.17.1—16; 84.18.1—46; 84.19.1—16; 84.20.1—5; 84.21.1—9 és a 84.22.1—12 lelt. számokon.

Leletanyag

A kemence tapasztásából:

Vöröses színű, nagy méretű edény töredékei.
Nagy méretű urna válltöredéke.
Tölcséres nyakú tál perem- és aljtöredékei (5. kép 1).
Nagy méretű, barnászörös színű, vállán széles kannelurával díszített tárolóedény (4. kép 7; 6. kép 5—6).
Vastag falú fazék töredékei, egyiken lefelé futó bekarcolt vonalakkal.
Vállán kannelurával díszített tárolóedény oldala.
Urná vállrésze, háromszög alakban feltett vékony bordával díszítve (4. kép 2).
Vöröses színű széles szalagfűl darabja (5. kép 7).
Vékony falú, gömbszelet alakú kis tál pereme.
Tölcséres nyakú tál perem- és oldaltöredéke, vízszintesen körbe futó, három sorban bebökdösött pontdíszítéssel (6. kép 10).
Szürkés színű, vékony falú bögre két darabja (5. kép 4).
Barnászörös színű, körbe futó kettős pontsorrallal díszített tál perem- és oldaltöredékei (6. kép 7; 11).
Kívül durvított felületű, barnászörös színű tál oldaltöredéke, belső oldalán besímitott párhuzamos vonalakkal díszítve (5. kép 3).
Vékony falú, vörösesbarna színű kis korsó pereme (5. kép 2).
Vörösesbarna színű tál oldaltöredéke, belső felén besímitott díszítéssel.
Tál díszítetlen oldaltöredéke.
Tölcséres nyakú, alagútfüles, díszítetlen tál perem-, oldal- és aljtöredékei (6. kép 9).
Nagy méretű tál aljtöredéke, belső oldalán nagyon finoman besímitott díszítéssel.
Nyomott gömbtestű, besímitott díszítésű kis korsó alj- és oldaltöredéke. Kiegészített (5. kép 8).
Vöröses színű oldaltöredék.
Durvított felületű, nagy méretű, pereme alatt egysoros, ujjbenyomkodásos bordával díszített fazék 3 db töredéke (5. kép 6).
Nagy méretű, durvított felületű fazék alj-, perem- és oldaltöredékei.
Gömbszelet alakú, a pereme alatt körbe futó kettős pontsorrallal díszített tál peremtöredékei (6. kép 8).
Rücskös felületű urna darabja.
Durvított felületű, peremén „elkent bordával” díszített fazék darabjai (4. kép 5—6).
Nagy méretű tárolóedény oldaltöredékei.
Tál oldala, külső felén körbe futó kétsoros beszürkált díszítéssel (6. kép 2).
Besímitott díszítésű korsó oldal- és aljtöredéke.
Kis méretű fazék pereme, a perem alatt kis bütyökkel (4. kép 1).
Nagy méretű tárolóedény nyakrésze, vízszintesen körbe futó kannelurával díszítve (4. kép 8).
Durvított felületű, pereme alatt egysoros, ujjbenyomkodásos bordával díszített fazék perem- és oldaltöredékei (5. kép 9).
Nagy méretű tárolóedény peremének darabjai.
Nagy méretű tárolóedény peremtöredéke, függőleges benyomkodással díszítve.
Nagy méretű tárolóedény peremtöredéke.
Vékony falú kis bögre (?) oldaltöredéke.
Tölcséres nyakú tál oldaltöredéke, hasán kétsoros beagdosott díszítéssel (6. kép 1).
Fazék peremtöredéke, a perem alatt kettős pontsorrallal díszítve (4. kép 3).

Függőleges és zeg-zug alakban kannelurázott urna oldalrésze (6. kép 3).

Egysoros, tagolt bordával díszített fazék peremtöredéke.

Díszítetlen tál oldaltöredékei.

Nagy méretű tárolóedény oldalának részei.

Fazék oldaltöredékei.

Pereme alatt kettős pontsorrallal díszített kis méretű fazék peremdarabja (4. kép 4).

Nagy méretű, „rácsmintás” mezőkkel díszített vállú urna perem-, nyak- és oldaltöredékei. Kiegészítve, ragasztva. sz: 22 cm, m: 29 cm (3. kép 1).

Függeszthető, díszítetlen edény, szimmetrikusan elhelyezett, függőleges alagútfülekkel. Kiegészített, ragasztott. Fenékátm: 11,5 cm, m: 30,6 cm (3. kép 2).

Tál peremtöredéke a fül helyével, a fül íve alatt átfúrás helyével (6. kép 4).

Ívelt nyakú, nyomott gömbtestű kis bögre fele része. M: 6,8 cm (7. kép 4).

Korsó kannelurás válltöredéke.

Vastag falú edények oldaltöredékei, egyiken vízszintesen körbe futó kannelura díszítés (7. kép 6).

Vastag falú, szürke színű, széles kannelurával díszített oldaltöredék (7. kép 3).

Szürke színű, kis méretű tál (?) aljtöredéke. Fenékátm: 6,2 cm.

Hengeres nyakú, fordított csonkakúp testű, hasán kannelurával és vékony függőleges bordával díszített kancsó töredékei. Kiegészítve (7. kép 7—8).

Símitott felsőrészű, durvított aljú, vállán kannelurával díszített vastag falú urna oldaltöredékei (5. kép 5; 7. kép 1; 9).

Lapos tál aljtöredéke. M: 2,1 cm, átm: 10,5 cm.

„Ujjbehúzással” díszített felületű fazék alj- és oldaltöredékei (7. kép 2; 5).

Tölcséres nyakú, körbe futó kettős pontsorrallal, ebből függőlegesen lefutó pontsorokkal díszített tál töredéke. Kiegészítve, ragasztva. M: 16,0 cm (3. kép 5).

Tölcséres nyakú, vállán körbe futó pontsorrallal, ebből függőlegesen lefelé futó pontsorokkal díszített tál. Kiegészítve, ragasztva. M: 12 cm, fenékátm: 8,0 cm (3. kép 3).

Díszítetlen fazék perem- és oldaltöredékei.

Urná nyaktöredéke, vízszintesen besímitott díszítéssel. Vastag falú, nagy méretű urna bekarcolt vonalakkal díszített válltöredéke.

Nagy méretű, durvított felületű fazék oldaltöredékei.

Nagy méretű, durvított felületű fazék fele része, szimmetrikusan elhelyezett kerek bütyökkel díszítve. Kiegészítve. M: 35 cm, átm: 42 cm (3. kép 4).

A kemence betöltéséből származó leletek:

Fazék peremtöredéke, a perem alatt kerek bütyökkel. Vastag falú, nagy méretű amfóra vállrésze, lefelé futó besímitott díszítéssel.

Nagy méretű tárolóedény perem- és nyaktöredékei.

Nagy méretű, rücskös felületű fazék alj- és oldaltöredékei.

Szürke színű silex darab.

Felszíni gyűjtésből származó és az ásatáson előkerült szórványleletek:

Tölcséres nyakú, hullámos peremű tál peremdarabja (9. kép 3).

Vöröses színű tál peremrésze (9. kép 1).

Vastag falú, nagy méretű tárolóedény oldala.

Nagy méretű tárolóedény oldaltöredékei, egyiken nagy alagútfüllel (9. kép 7).

Durvított felületű, pereme alatt egysoros tagolt bordával díszített fazék perem- és oldaltöredéke.

Sötétszürke, vastag falú tárolóedény kannelurázott nyakrésze.

Durvított felületű fazék aljtöredéke.

Vöröses színű, durvított felületű, egysoros körbe futó pontsorrallal díszített tál oldaltöredéke (9. kép 8).

Vastag falú, durvított felületű *fazék* oldaltöredéke.
 Vöröses színű *urna* nyaktöredéke.
 Vöröses színű *tál* (?) peremtöredéke.
 Nagy méretű *tárolóedény* díszítetlen oldaltöredéke.
 Hullámos peremű, nagy méretű *amfóra* perem- és oldaltöredékei, a nyakon körbe futó bemélyített vonalakkal (8. kép 1—2).
 Durvított felületű, nagy méretű *fazék* oldaltöredéke.
 Vastag falú, téglavörös színű *fazék* ajltöredékei és oldalának darabjai.
 Nagy méretű, szürkés színű *fazék* alj- és oldaltöredéke a fül indításával (8. kép 3).
 Hullámos peremű *tárolóedény* peremtöredéke.
 Nagy méretű *amfóra* oldaltöredékei.
 Vékony falú *fazék* alj- és oldaltöredéke. Fenékatm: 8,0 cm.
 Nagy méretű *urna* nyaktöredéke.
 Gömbszelet alakú, kissé hullámos peremű *tál* peremtöredéke.
 Vékony falú kis *bögre* oldaltöredéke, a peremből induló fül helyével, a fül belső oldalán kannelurával.
 Tölcséres nyakú *tál* oldaltöredéke, vállán körbe futó bevagdosott díszítéssel (9. kép 2).
 Tölcséres nyakú *tál* oldala bebökdösött díszítéssel (8. kép 6).
 Nagy méretű *tárolóedény* válltöredéke, függőleges és ferde kannelurával díszítve (9. kép 4).
 Nagyobb *urna* válltöredéke.
Fazék alj- és oldaltöredékei.
 Vöröses színű, durvított felületű, pereme alatt egysoros tagolt bordával díszített *fazék* peremdarabja.
 Nagy méretű *urna* válltöredéke, vízszintesen körbe futó és ferdén lefelé menő kannelurákkal (9. kép 9).
Urna oldaltöredéke, kannelura nyomaival.
 Peremén függőlegesen benyomkodott díszítésű, egyébként díszítetlen *fazék* perem- és oldaltöredéke.
 Peremén függőleges ujjbenyomkodással, vállán kannelurával díszített vöröses színű *urna* töredékei (8. kép 5).
 Rücskös felületű *fazék* oldala.
 Pereme alatt kettős bevagdosással díszített *fazék* perem- és oldaltöredéke (9. kép 6).
 Peremén függőleges benyomkodással tagolt *fazék* darabja.
 Vastag falú, nagy méretű *edény* oldaltöredéke, bekarcolt párhuzamos vonalakkal díszítve.
 Nagy méretű, vállán kannelurával és rátett vékony bordával díszített *urna* töredéke. Kiegészítve.
 Nagy méretű, zeg-zug alakban kannelírozott *urna* válla.
Fazék ajltöredéke.
 Nagy méretű, pereme alatt egysoros tagolt bordával díszített *fazék* peremtöredékei (8. kép 7; 9. kép 10).
 Nagy méretű, vastag falú *fazék* töredéke, pereme alatt széles, tagolt bütyökfogóval (8. kép 5).
 Nagy méretű *urna* függőleges és ferde kannelurával díszített válltöredéke.
 Vékony falú, díszítetlen kis *bögre* oldaltöredéke a fül indításának helyével.
 Ívelt nyakú, nyomott gömbtestű, kannelurázott hasú kis *bögre* oldaltöredéke.
 Vörös színű *tál* pereme.
 Edényfalból készített, átfúratlan *orsókarika*.
Fazék peremtöredéke az edény oldalán átfúrással (8. kép 4).
 Díszítetlen *fazék* oldaltöredéke.
Fazék ajltöredéke.

A szórványok között két bronzkori és egy kelta *edénytöredék* is volt.

Ugyanezen a lelőhelyen 1968-ban Horváth István és Torma István gyűjtött badeni cserepeket: egysoros, ujjbenyomkodásos bordával díszített *fazékperemet*, barnásszürke színű peremből induló, átfúrt *fület*, kannelurás *bögretöredéket* és egy vízszintes árkolású *urna* nyakának darabját. Ltsz: 70.255/1—4.

Az Esztergom-diósvölgyi kerámiáról részletesebb elemzés nélkül is megállapítható, hogy a badeni kultúra jellegzetes emléke. Biztosra vehető, hogy a kultúrán belül nem a boherázi és nem a késő badeni — tehát a Hódmezővásárhely-Bodzáspart, Palotabozsok, Pécs-Vasas stb. lelőhelyekkel jellemezhető — időszak anyaga. Marad tehát az ún. klasszikus badeni kultúra. Ezen belül több elnevezéssel is találkozunk, kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy ahányan foglalkoznak ezzel a középső korszakkal, legalább annyi fokozatot, fázist, típust használnak a szakmai terminológia e, talán csak néhány generációt jelentő időszakokra.

A leletanyag tipológiai elemzésével a továbbiakban azért nem foglalkozunk teljes részletességgel, mert szinte valamennyi itt előkerült típus aprólékos analízise már megtörtént (PAVÚKOVÁ 1974; TORMA 1977; HONTI 1981; PAVÚKOVÁ 1984; CHEBEN 1984). Az alábbiakban csak az eltérésekre, új vonásokra hívjuk fel röviden a figyelmet.

Tálak

Az Esztergom-Diósvölgyben feltárt kemencéből és környékéről különböző tölcséres nyakú (3. kép 3,5; 5. kép 1; 6. kép 1,2,4,7,9,11; 8. kép 6), gömbszelet alakú díszített (6. kép 8) és díszítetlen (3. kép 4), illetve alagútfüllel ellátott (9. kép 7) tálak töredékei kerültek elő.

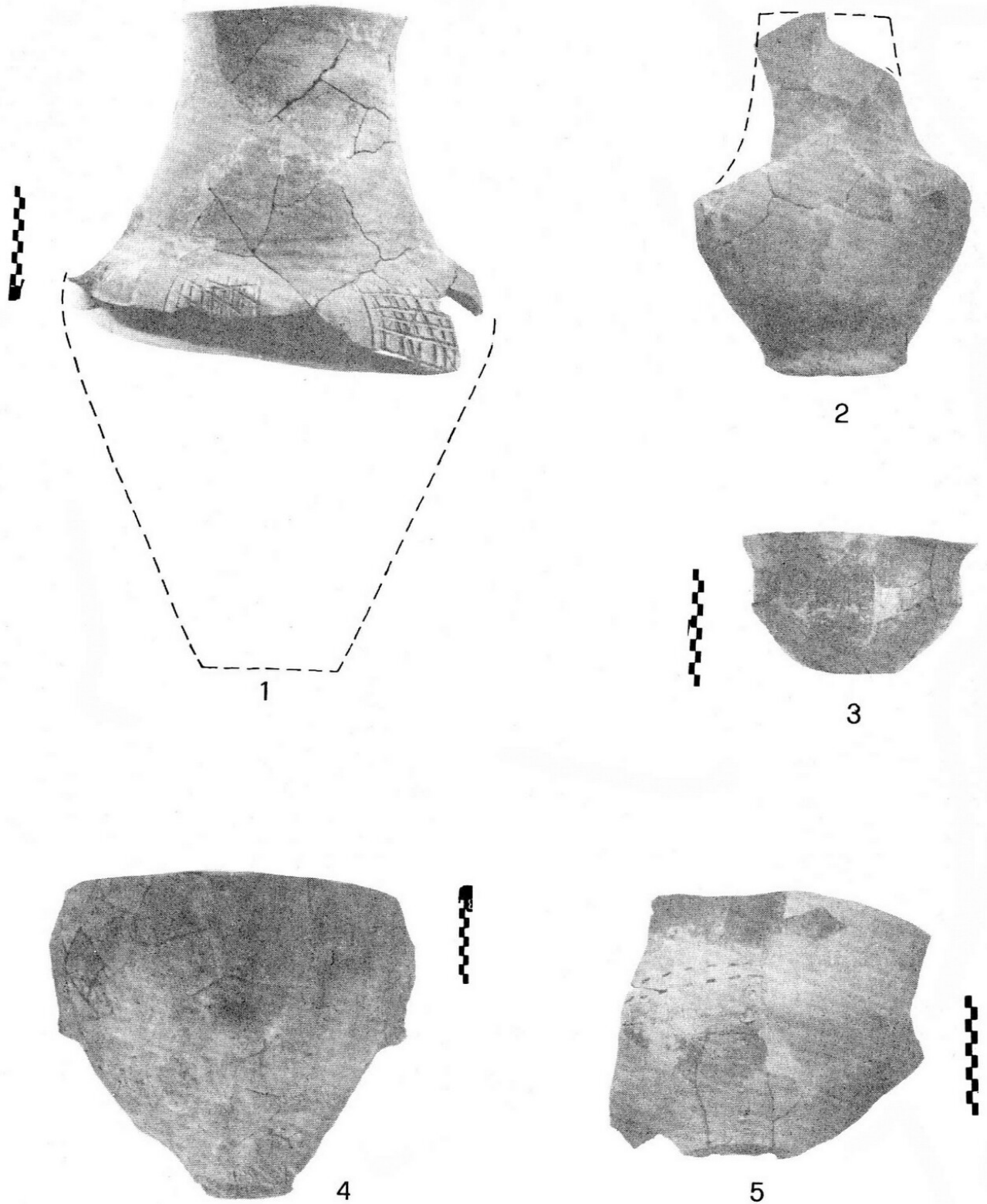
Hasonló formájú és díszítésű darabokat ismerünk pl. Pári-Altacker (TORMA 1977, 3. kép 10; 7. kép 15), Červený Hrádok (PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 23. 15, Abb. 24.1, Abb. 30.6), Biňa (CHEBEN 1984, Obr. 3.15, Obr. 4.20) és Nevidzany (PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 10.2, Abb. 40.15) lelőhelyekről. Az analógiák keresése során azt látjuk, hogy az Esztergom-diósvölgyi anyag hasonlít ugyan a fenti lelőhelyeken előkerült darabokhoz, de nem teljesen azonos azok egyikével sem. Hiányzik a karcolt díszítés, a tálak belső oldalának díszítésénél a korábbi időszak kanneluráival szemben itt elnagyolt besimítés van (5. kép 3).

Fazekak

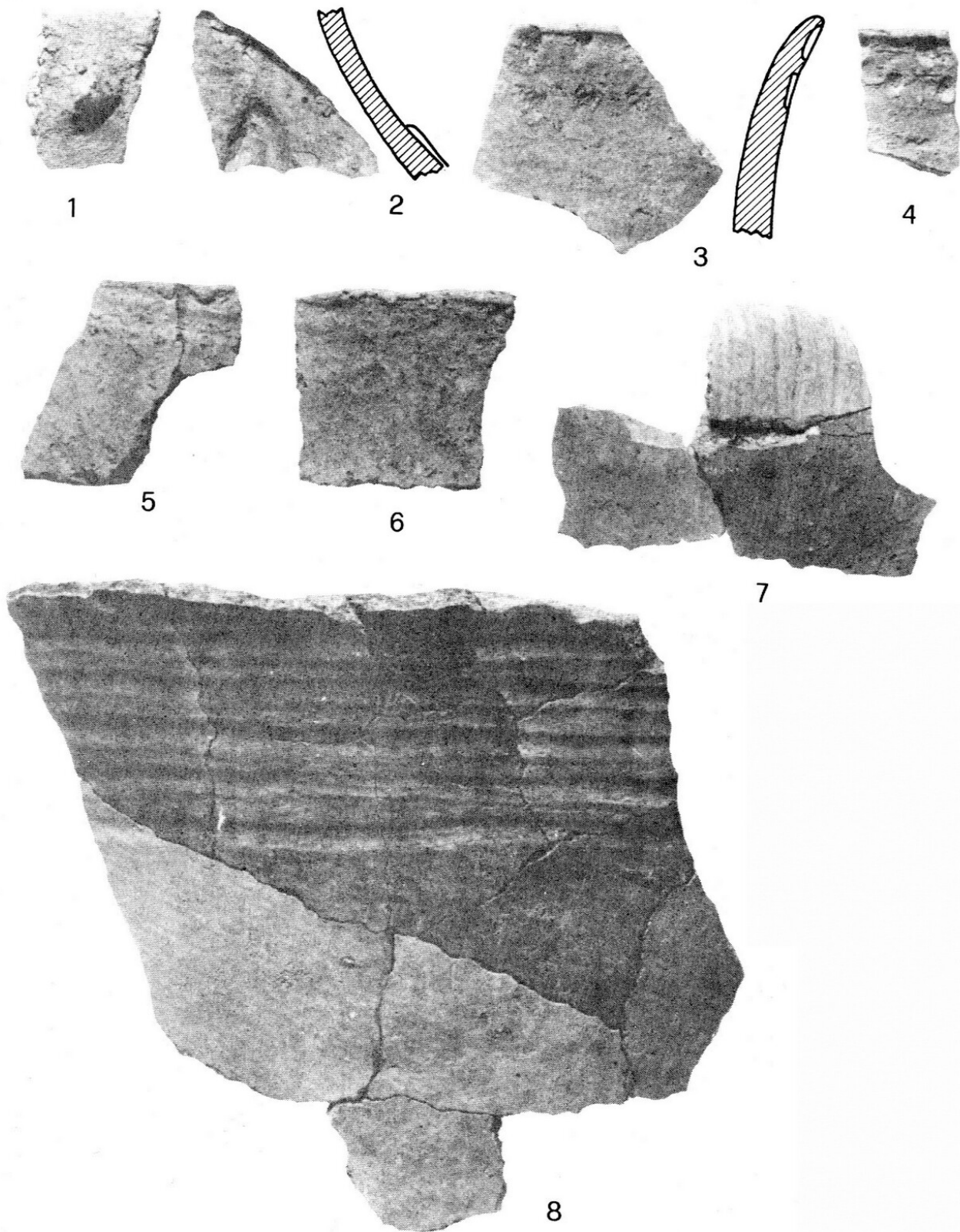
A fazekak egysoros tagolt bordával (5. kép 6,9; 8. kép 7; 9. kép 10), vagy a perem befejezéseként „elkent” bordával díszítettek (4. kép 5—6). A korábbi időszak 2—3 soros tagolt bordái helyett itt a perem alatt kettős, benyomkodott pontsorokkal találkozunk (4. kép 3—4; 9. kép 6). E fazekak analógiáit is Pári-Altacker (TORMA 1977, 2. kép 15; 9. kép 13), Červený Hrádok (PAVÚKOVÁ 1974, Abb. 16), Biňa (CHEBEN 1984, Obr. 3.16) lelőhelyekről ismerjük. Lényeges eltéréseket sem formában, sem díszítésben nem tapasztalunk.

Korsók

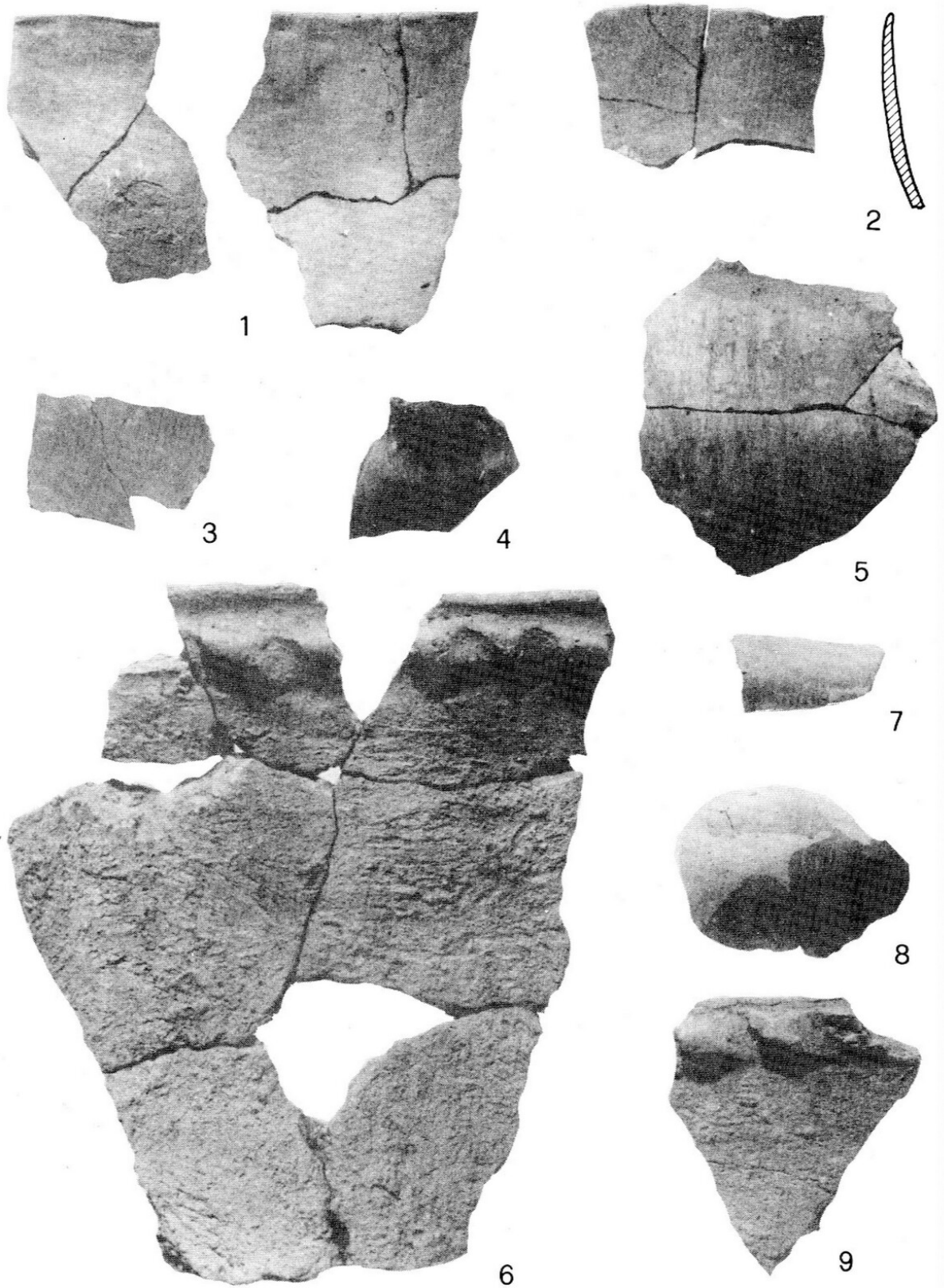
A kemencéből és környékéről kevés korsótöredék került elő. Az értékelhető darabokból megállapítható, hogy hengeres nyakú, fordított csonkakúp testű, hasukon kannelurázott, valószínűleg magas

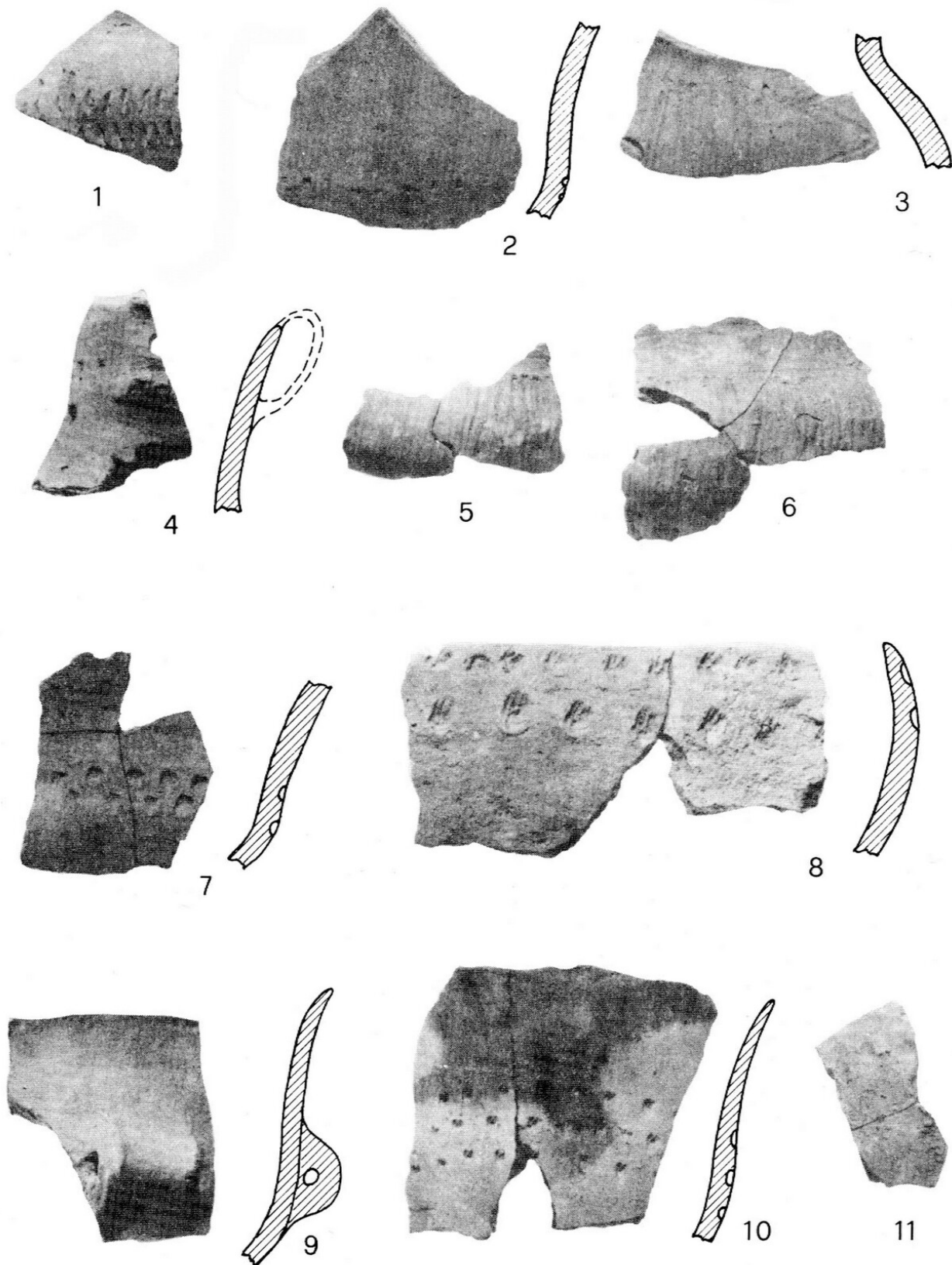
3. kép Esztergom-Diósvölgy. Leletek a kemence tapasztásából (1 : 2)
 Abb. 3. Funde aus der Platte des Ofens (1 : 2)

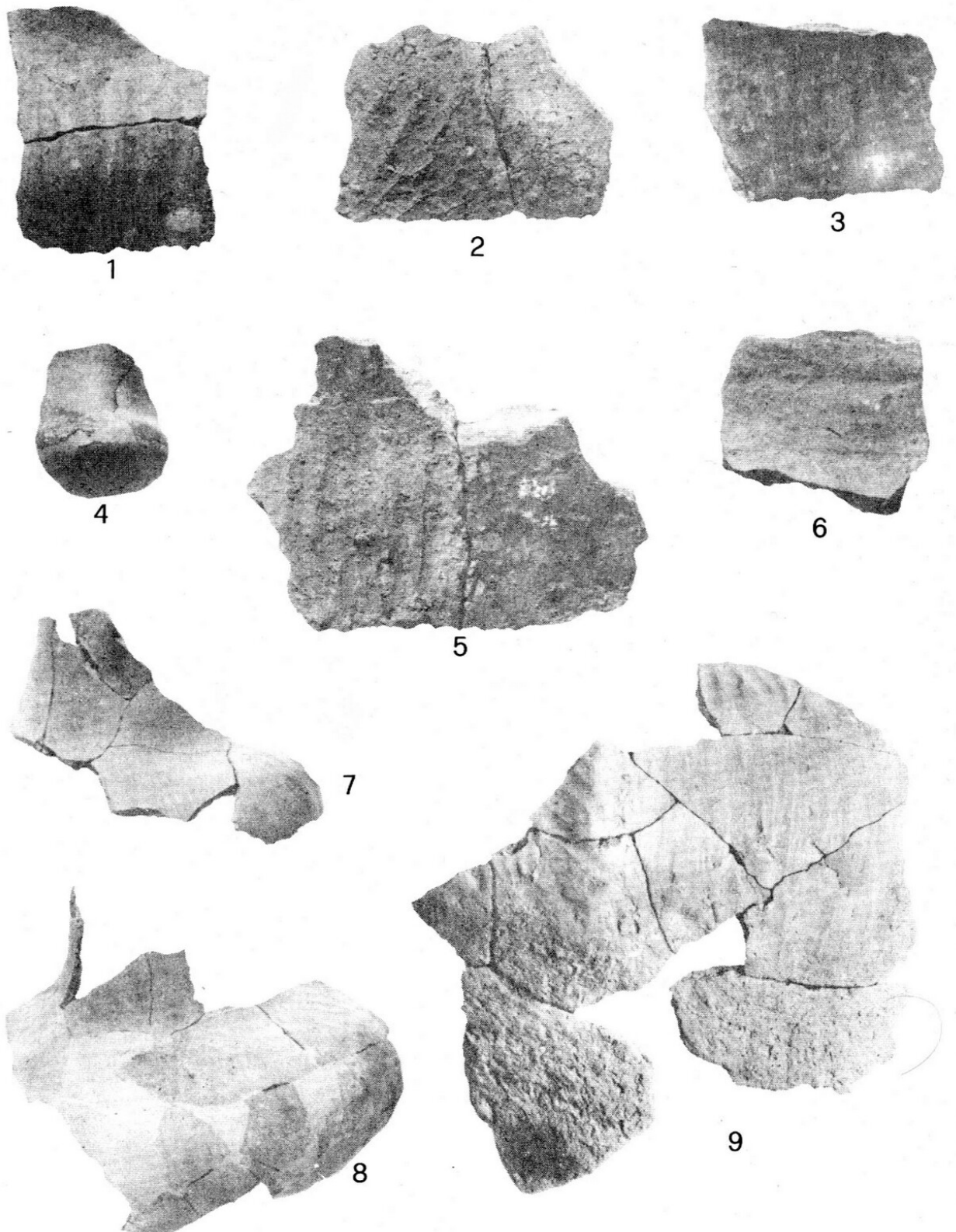
4. kép Esztergom-Diósvölgy. Leletek a kemence tapasztásából (1 : 2)
Abb. 4. Esztergom-Diósvölgy. Funde aus der Platte des Ofens (1 : 2)

5. kép Esztergom-Diósvölgy. Leletek a kemence tapasztásából (1 : 2)
 Abb. 5. Esztergom-Diósvölgy. Funde aus der Platte des Ofens (1 : 2)

6. kép Esztergom-Diósvölgy. Leletek a kemence tapasztásából (1 : 2)
 Abb. 6. Esztergom-Diósvölgy. Funde aus der Platte des Ofens (1 : 2)

7. kép Esztergom-Diósvölgy. Leletek a kemeence sütőfelületéből 1—27 = 1 : 2,
8—9 = 1 : 3)
Abb. 7. Esztergom-Diósvölgy. Funde aus der Herdstelle des Ofens (1—27 = 1 : 2,
8—9 = 1 : 3)

szalagfülű típusokból származnak. A kemence tapasztásából előkerültek egy jól rekonstruálható korsó darabjai is. A hasán finoman besimított függőleges és ferde kannelurával, valamint vékony függőleges bordákkal díszített korsó (7. kép 7—8) méretében és díszítésében is eltér a korábbi időszak korsóitól. Arányaiban az únyi példányokra emlékeztet. Díszítése még őrzi a korábbi hagyományokat, kivitelezése azonban már korántsem olyan gondos, mint az únyi példányoké. A Pári — Červený Hrádok közé sorolható lelőhelyekkel jellemezhető időszak hasonló díszítésű korsóin szubkután fül van (PAVŰKOVÁ 1974, 254—258), ezt itt nem találjuk meg. Az esztergomi korsókon megfigyelt díszítésmód Nevidzanyban tűnik fel először. A felsorolt különbségek miatt azonban az esztergomi korsókat a Nevidzanyval jellemezhető időszaknál későbbinek tarthatjuk.

Bögrék

A lelőhelyen mindössze 7 db bögrétöredék került elő (5. kép 4; 7. kép 4), amelyek részletesebb tipológiai vizsgálatra nem alkalmasak.

Amfórák

A lelőhelyen viszonylag sok a nagy méretű tárolóedényből (urna vagy amfóra) származó töredék, amelyekből több edénytípus is meghatározható.

A 3. kép 1. edény analógiáit keresve azt látjuk, hogy alakja tipikusan badeni. Peremének kiképzése megegyezik az únyi urnákéval (BANNER 1956, Taf. XVI.14; Taf. XVIII.14,20). A nyakon körbe futó árkolás is megtalálható az únyi (BANNER 1956, Taf. XV.15) és fonyódi urnákon (BANNER 1956, Taf. XI.1; 18; Taf. XII. 2; Taf. XV.15). Hasonló a díszítési elv is: díszített és díszítetlen mezők váltakozása adja hasának dekorációját. A fonyódi urnáknál e függőleges bordák közötti bekarcolt halszállkamintát (BANNER 1956, Taf. XII.2), az únyiaknál háromszög alakban bekarcolt vonalköteg díszítést (BANNER 1956, Taf. XV.15; Taf. XVI.14), vagy párhuzamos bordákból és üresen hagyott részekből kialakított ornamentikát találunk (BANNER 1956, Taf. XVIII.14).

Az Esztergom-diósvölgyi amfóra tagolt peremű, nyakán körbe futó árkolás, testén elnagyoltan bekarcolt hálóminta és üres mezők váltakozása adja a díszítést. A hálómintához hasonló bekarcolt motívummal Pári-Altackerén (TORMA 1977, 8. kép 16) és Červený Hrádokon is találkozunk (PAVŰKOVÁ 1974, Abb. 22.14; Abb. 27.15). Még közelebbi analógiáját találjuk Bíňa lelőhelyen (CHEBEN 1984, Obr. 4.9). A felsorolt analógiák csak töredékek, amelyekből csak következtetni lehet az edényformára. Az Esztergom-diósvölgyi amfórán viszont láthatók az ilyen típusú edények főbb arányai és a jellegzetes díszítés elhelyezése.

A fonyódi és únyi urnákon időben túlmutató jellegzetességek alapján véleményünk szerint ez az urnatípus a Nevidzanyval egyidős, vagy azt követlenül követő horizont típusa lehet.

A 4. kép 2. és 7. alatt közölt amfóratöredékek az Únyról és Békásmegyerről ismert (BANNER 1956, Taf. XV.15. és Taf. XL.1) edényekhez hasonló urnák darabjai.

A 4. kép 8. és a 8. kép 1. töredékek nagy méretű urnák nyakrészei, a nyakon körbe futó árkolással. Ezt a díszítést a fonyódi és velük rokon urnákon találjuk meg (BANNER 1956, Taf. XI.1; Taf. XII. 2;4). A fonyódi típusú urnákon a korábban alkalmazott 2—3 soros bordákat helyettesíti az árkolt díszítés. Az únyiakon az árkolás már nem kap ilyen hangsúlyt, helyette többnyire vékony rátett bordák díszítik az urna nyakát.

Újabb típust képvisel az 5. kép 5. és a 7. kép 9-en közölt urna. E két töredék egy edényből származik. A töredékek az edény hasrészéből valók, díszítésük függőleges és rátett vékony bordákból és ferde irányú kannelurázásból áll. A rekonstruálható urna felső része simított, fényezett felületű, alsó harmada durvított, rücskös kiképzésű, éppúgy, mint a tálaknál.

A 6. kép 3,5—6. töredékek kisebb méretű amfórából származnak, amelynek jellegzetessége a finoman kivitelezett függőleges kannelura és lefelé futó bekarcolt zeg-zug minta. Hasonló díszítési elvvel találkozunk a fonyódi urnákon is (BANNER 1956, Taf. XI.1; XII.2), amelyeken azonban nem kannelurával, hanem vékony függőleges bordákkal tagolt mezőkben bekarcolt halszállkaminta van.

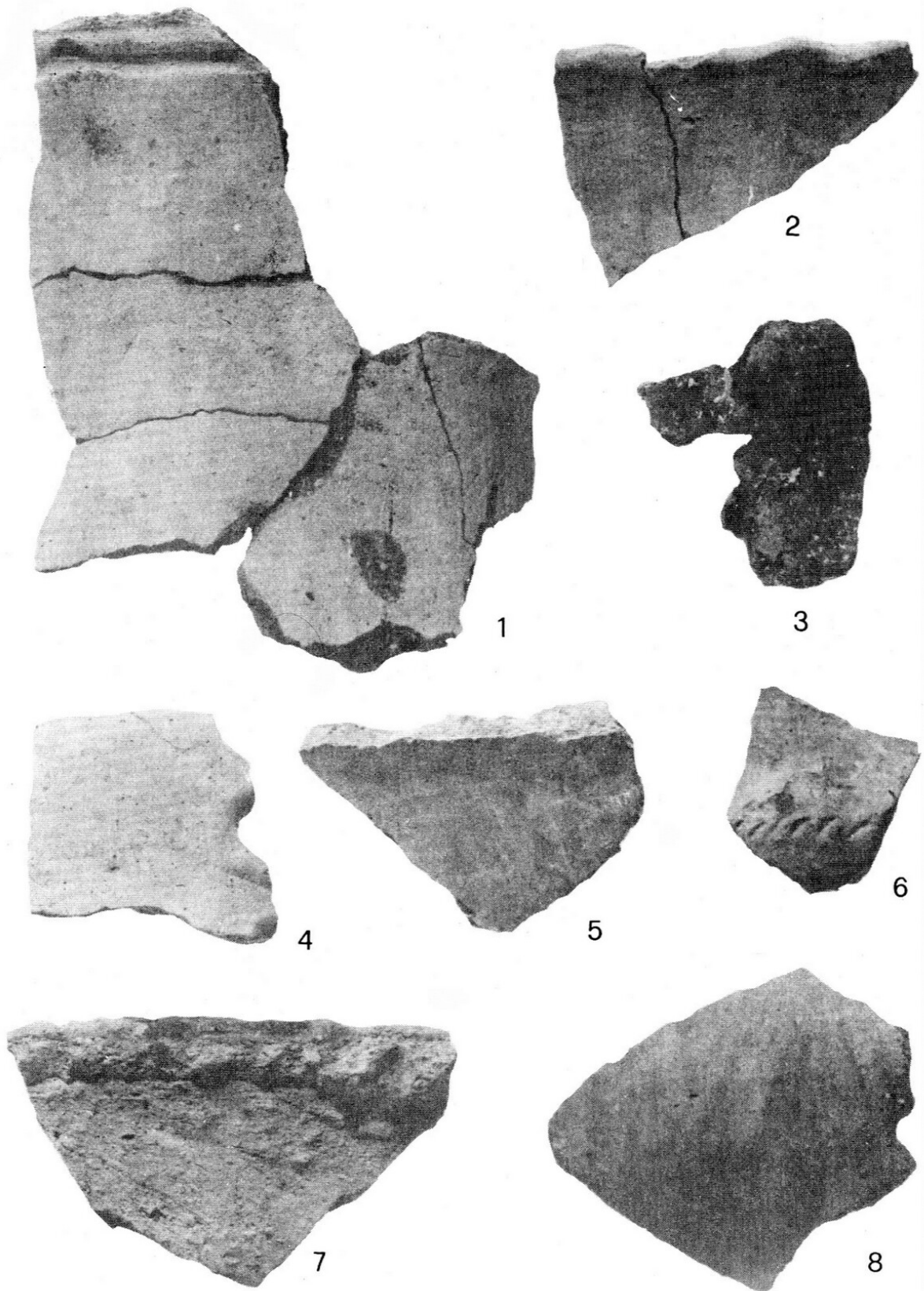
A 9. kép 9. töredék nyakán körbe futó, vízszintes árkolással, vállán háromszög alakban rendeződő (?) bekarcolt vonalakkal van díszítve. Hasonló darab ismert Pilisszentlélekről (MRT V. 8.t.15. 18/5.1h).

Összegezve az urnákról elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy az Esztergom-Diósvölgyben előkerült töredékek csak a díszítés alapelvében rokoníthatók a fonyódi és únyi típusú tárolóedényekkel, összességükben azonban már egy későbbi horizontba tartoznak.

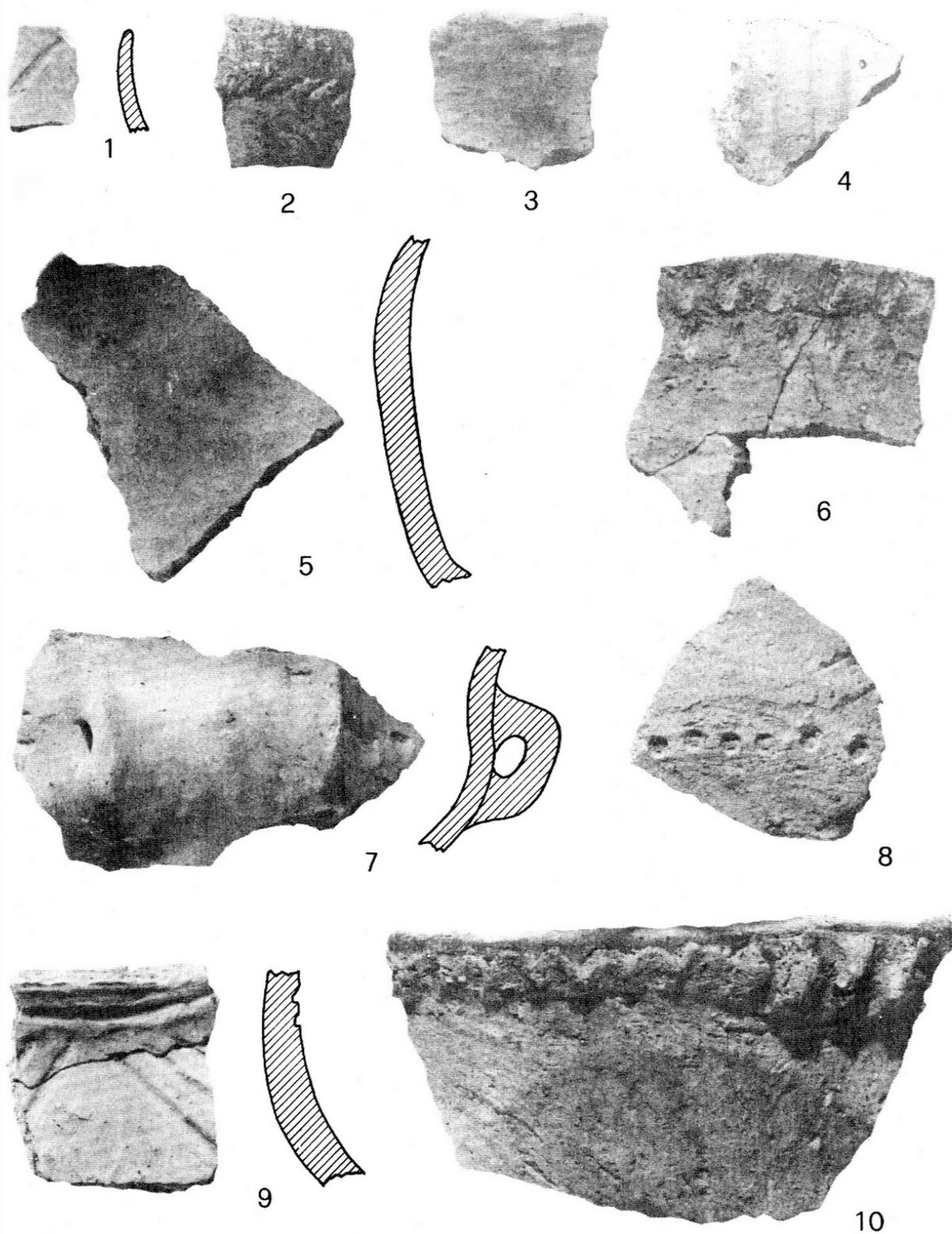
Függeszthető edény

A kemence tapasztásából került elő egy jól kiégészíthető, szubkutánfüles, díszítetlen függeszthető edény (3. kép 2). A badeni kultúra gazdag leletanyagában viszonylag kis hányadot képvisel ez a látszólag általános edénytípus. Díszített változatait ismerjük Fonyódról (BANNER 1956, Taf. XI. 18), valamint Beladice (PAVŰKOVÁ 1974, 72/2), Teškovský Hrádok (Uott 60/9) és Komjatice (PAVŰKOVÁ 1970, LXIX. 4) lelőhelyekről. Ugyancsak díszített példány ismert a budakalászi temető 44. sírjából (BANNER 1956, Taf. XCV.34), Köveskálról (Uott Taf. VII.4—5), Kiskunhalasról (Uott Taf. XXX.23) és Bogátpusztáról (DRAVECZKY 1964, 1. kép). Az esztergomi példányhoz azonban nem ismerünk egészen pontos párhuzamot.

A leletanyag elemzésekor mind földrajzi, mind tipológiai okok miatt érintenünk kell az ún. únyi csoport kérdését.

8. kép Esztergom-Diósvölgy. Szórványleletek (1 : 2)
Abb. 8. Esztergom-Diósvölgy. Streufunde (1 : 2)

9. kép Esztergom-Diósvölgy. Szórványleletek (1 : 2)
Abb. 9. Esztergom-Diósvölgy. Streufunde (1 : 2)

Az „únyi csoport” fogalmat Banner János határozta meg először (BANNER 1956, 186) Fonyód-únyi csoport néven, és felsorolta akkor ismert 9 lelőhelyét is. Részletesebben azonban nem foglalkozott sem tipológiai, sem belső kronológiai kérdéseivel. Ezt követően Banner J. és Kutzián Ida cikkeiben (BANNER-KUTZIÁN 1960, 1961) az únyi csoport a badeni kultúra négy késői csoportjának egyikéként szerepel. E Neustupnynál (NEUSTUPNÝ 1959, 277) a Boleráz-Fonyód-Úny időrendi sorral találkozunk, majd összefoglaló tanulmányában a Baden C fokozatba sorolta az únyi csoportot a vissivel együtt (NEUSTUPNÝ 1973, 32) és mindkettőt területi csoportként határozta meg (Uott 334). Korek József E. Neustupny felosztását fogadta el (KOREK 1980, 27). Z. Sochacki rendszerében a klasszikus badeni kultúra korai fokozatában szerepel Úny (SOCHACKI 1980, 339). Kalicz N. is a klasszikus badeni kultúra korai fázisa utáni anyagnak tartja (KALICZ 1982, 118). V. Němejcová-Pavúková-nál a badeni kultúra felosztásában a IVa fokozatban van Úny (PAVÚKOVÁ 1981, 261). Pavúková legutóbbi munkájában, amelyben lelőhelyekkel jelzi a badeni kultúra belső fejlődésének feltételezett lépcsőfó-fait, Úny nem szerepel (PAVÚKOVÁ 1984, 129). Patay Pál Únyt a badeni kultúra klasszikus fázisának végére helyezte (PATAY 1984, 7).

A hazai kutatás Banner János és Kutzián Ida közös munkáinak megjelenése óta nem foglalkozott sem az únyi, sem a vissi csoporttal. Mindmáig nem tisztázott tehát, hogy területi vagy kronológiai csoportról van-e szó, egyáltalán jogos-e ez az elkülönítés. E fogalom szinte toposzként él a szakmai terminológiában. Banner óta az Esztergom környéki topográfiában Torma István érintette röviden e problémát. Véleménye szerint „... az únyi csoport és vele együtt az únyi leletek is a bolerázi csoport végső szakaszát jelző fonyódi típusú leletek utáni időre keltezhetők...” (MRT V. 23/2.lh. 348). Korek J. legutóbbi munkájában post únyi csoport szerepel, ennek tartalmát azonban a szerző nem fejt ki bővebben (KOREK 1984, 22).

E vázlatos áttekintésből is látszik, hogy nemcsak a badeni kultúrának van több neve a szakirodalomban (SYMPOSIUM BADEN), hanem a kultúrán belül is elég nagy a „zűrzavar” az elnevezésekben és a belső kronológiában. A badeni kultúra eleje (bolerázi csoport) és vége (késő badeni kultúra) megbízhatóan elkülöníthető mind tipológiai, mind kronológiai alapon. Mindeztől azonban kutatásunk adós maradt az ún. klasszikus badeni kultúrának nevezett anyag megnyugtató tipológiai feldolgozásával. Véleményünk szerint a klasszikus badeni kultúra leletanyagának alapos elemzéséig, az említett „zűrzavar” tisztázásáig kerülni kellene újabb elnevezések, területi vagy kronológiai csoportok létrehozását, és nagyon óvatosan kellene alkalmazni a kutatásba már bevezetett fogalmakat is.

Egyelőre nem tartjuk megalapozottnak az „únyi csoport” elnevezést, mert tartalma nem tisztázott.

Véleményünk szerint az únyiakkal rokonítható leletanyag egy fejlődési szintet jelöl a badeni kultúrán belül, amely a bolerázi csoport vége utánra, tehát a klasszikus badeni kultúra legelejére keltezhető, ahogy ezt Torma I. is megfogalmazta (MRT V. 248).

Az Esztergom-diósvölgyi leletanyag nem elegendő az únyi típusú leletek utáni horizont tipológiai különválasztásához, hiszen a kemencéből nem került elő a badeni kultúra minden edénytípusa. A diósvölgyi anyag alapján csak az amfórákat sikerült körvonalazni, a többi edényfajta részletes vizsgálatához további leletegyüttesek szükségesek. A diósvölgyi anyag aprólékosabb elemzése esetén talánunk volna még néhány részlethez párhuzamokat a nagy mennyiségű szórvány anyagban, ez a néhány adat azonban nem jelentene jelentős eredményt.

A badeni kultúra hazai kutatása a Banner-monográfia megjelenése óta adós a hiteles ásatások anyagának közlésével. Az elmúlt 30 év alatt hagyományos értelemben vett leletanyagközlés 13 lelőhelyről jelent meg: Baktalórántháza (KALICZ 1959. 7–15), Balatonboglár (HONTI 1981), Boglárlelle (ECSEDY 1982), Center (KALICZ 1963, KEMENCZEI 1966), Fertőrákos (NOVÁKI 1966), Gyöngyöshalász (SZABÓ 1982–1983), Lánycsók (ECSEDY 1977), Pári-Altacker (TORMA 1977), Pécs-Vasas (BONDÁR 1982), Salgótarján-Pécskő (KOREK 1968), Székely-Zöldtelek (KALICZ 1958), Szigetcsép-Tangazdaság (KOREK 1984), Tahitótfalu (KŐVÁRI 1985). Ezenkívül néhány részletesebb előzetes beszámoló (Mezőberény, Pilismarót-Basaharc, Pilismarót-Szobi rév, Szeghalom-Dióér, Zók-Várhegy stb.), a régészeti topográfiákban és egy-egy helytörténeti monográfiában közzétett anyag jelenti a badeni kultúra Banner után hozzáférhető magyarországi leletanyagát, amely a mintegy 1000 lelőhelynek csak igen kis hányadát jelenti. A leletek közlése és tipológiai elemzése nélkül nem várható előrelépés a badeni kultúra belső tagolásának kérdésében.

Hasonló hiányosságokat tapasztalunk, ha a kemencéhez keresünk analógiákat a hazai lelőhelyeken. A Banner-monográfia megjelenése utáni időszak ásatási jelentéseit és hazai irodalmát áttekintve csak néhány lelőhelyről van kemencére vonatkozó adat: Bag-Jókai u. 3. (RégFüz Ser. I.31/1978. 5), Balatonmagyaród-Kiskányavár B. (RégFüz Ser. I.37/1984.7), Csákvár-Gellénkert (MAKKAY 1970, 44), Csákvár-Széchenyi úti kertek (RégFüz Ser. I. 37/1984.47), Gyömrő-Vízmű (RégFüz Ser. I.34/1981, 9), Moha-Homokbánya (RégFüz Ser. I.29/1976,11), Pilismarót-Szobi rév (KOREK 1984, 25), Solymár (RégFüz Ser. I.14/1961, 8), Szigetcsép (RégFüz Ser. I.28/1975, 24, KOREK 1984, 25), Tököl-Barátság olajvezeték (RégFüz Ser. I.29/1976, 20), Zók-Kenderföld (RégFüz Ser. I.9/1958, 9), Zók-Várhegy (RégFüz Ser. I.33/1980, 26), Várong-Irtásdűlő (ArchÉrt 1956, 102).

A felsoroltak közül csak a Csákvár-Gellénkertiri van publikálva. A többről a szüksézáví ásatási jelentések alapján annyi állapítható meg, hogy földbe vájtak, kör alakúak, vagy oválisak, boltozatosak, aljuk vastagon tapasztott. E kevés adatból nem tudjuk a badeni kultúra kemencéinek sajátosságait meghatározni, s pontos analógiákat sem tudunk felrakoztatni az Esztergom-diósvölgyi objektumhoz.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az Esztergom-diósvölgyi kemencéből előkerült leletek szükségessé tették az „únyi csoport” kérdésének felvetését, a válaszára azonban nem elegendők.

A leletanyag elemzésénél azt láttuk, hogy az itt előkerült kerámia sok szállal kötődik a Fonyód, Pári, Altacker, Úny, Cervený Hrádok, Biňa, Nevidzany lelőhelyek anyagához, valójában azonban egyikkel sem azonos, ezeknél későbbi, de mindenképpen a badeni kultúra klasszikus szakaszának elejére keltezhető.

Jegyzetek

1. A leletanyag közlési jogának átengedéséért Horváth Istvánnak mondok köszönetet.

IRODALOM

- BANNER 1956
BANNER—KUTZIÁN 1960
- BANNER—KUTZIÁN 1961
- BONDÁR 1982
- CHEBEN 1984
- DRAVECZKY 1964
- ECSEDY 1977
- ECSEDY 1982
- HONTI 1981
- KALICZ 1958
- KALICZ 1959
- KALICZ 1963
- KALICZ 1982
- KEMENCZEI 1966
- KOREK 1968
- KOREK 1980
- KOREK 1984
- KÓVÁRI 1985
- MAKKAY 1970
- J. BANNER, *Die Pécelér Kultur*. ArchHung 35. Bp. 1956.
- J. BANNER—I. KUTZIÁN, *Angaben zur Kupferzeitlichen Chronologie des Karpathenbeckens*. Swiatowit 23 (1960) 341—361.
- J. BANNER—I. KUTZIÁN, *Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. ActaArchHung 13 (1961) 1—32.
- M. BONDÁR, *Spätkupferzeitliche Siedlung in Pécs-Vasas (Komitat Baranya)*. MittArchInst 10—11 (1980—1981) (1982) 25—44.
- J. CHEBEN, *Sidlisko badenskej kultúry v Bini*. SA 32 (1984):1 147—177.
- B. DRAVECZKY, *A bogátpusztai függeszthető edény*. JPMÉ 1964. 141—142
- I. ECSEDY, *Die Funde der spätkupferzeitlichen Boleráz-Gruppe von Lánycsók*. JPMÉ 22 (1977) 163—183.
- I. ECSEDY, *Késő rézkori leletek Boglárlelléről*. ComArchHung 1982, 15—26.
- Sz. HONTI, *Rézkori temetkezés Balatonbogláron*. SMK 4 (1981) 25—42.
- N. KALICZ, *Rézkori sztratigráfia Székely község határában*. ArchÉrt 85 (1958) 3—6.
- N. KALICZ, *A baktalórántházi sírlelet*. JAMÉ 2 (1959) 7—15.
- N. KALICZ, *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*. StudArch 2. Bp. 1963.
- N. KALICZ, *Die terminologischen und chronologischen Probleme der Kupfer- und Bronzezeit in Ungarn*. in: Atti del X. Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età Bronzo in Europa. Verona 1982. 117—137.
- T. KEMENCZEI, *A péceli kultúra újabb ember alakú edénye Centeren*. HOMK (1966) 10—13.
- J. KOREK, *Eine Siedlung der Spätbadener Kultur in Salgótarján-Pécskő*. Acta ArchHung 20 (1968) 37—58.
- J. KOREK, *Alsónémedi történetének régészeti forrásai a honfoglalás koráig*. in: Alsónémedi története és néprajza. Bp. 1980. 9—47.
- J. KOREK, *Ásatások Szigetcsép-Tangazdaság lelőhelyen I. A késő rézkori település leletei*. ComArchHung 1984. 5—30.
- K. KÓVÁRI, *A tahitótfalui késő rézkori gödör*. StCom 17 (1985) 7—10.
- J. MAKKAY, *A kőkor és a rézkor Fejér megyében. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig*. Székesfehérvár 1970, 9—52. (Fejér megye története I/1.)

- MRT V. I. HORVÁTH—M. H. KELEMEN—I. TORMA, *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Bp. 1979. 455 o. (Magyarország Régészeti Topográfiája 5)
- NEUSTUPNÝ 1959 E. NEUSTUPNÝ, *Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik*. SA 7 (1959) 260—284.
- NEUSTUPNÝ 1973 E. NEUSTUPNÝ, *Die Badener Kultur*. in: Symposium ... Badener Kultur. Bratislava 1973. 317—352.
- NOVÁKI 1966 Gy. NOVÁKI, *Őskori települések Fertőrákos mellett*. Arrabona 1966. 53—66.
- PATAY 1984 P. PATAY, *Kupferzeitliche Meissel, Beile und Axte in Ungarn*. München 1984. 119 o. 69 t. (PBF IX, 15)
- PAVÚKOVÁ 1970 V. NĚMĚJCOVÁ—PAVÚKOVÁ, *Kultura s kanelovanu keramikou*. Pravek Slovenska II. Bratislava 1970. 182—192.
- PAVÚKOVÁ 1974 V. NĚMĚJCOVÁ—PAVÚKOVÁ, *Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur*. SA 22 (1974) 237—360.
- PAVÚKOVÁ 1981 V. NĚMĚJCOVÁ—PAVÚKOVÁ, *Načrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k Juhovýchodnej Európe*. SA 29 (1981) 261—290.
- PAVÚKOVÁ 1984 V. NĚMĚJCOVÁ—PAVÚKOVÁ, *K problematike trvania a konca bolerázskej skupiny na Slovensku*. SA 32 (1984) 75—146.
- SOCHACKI 1980 Z. SOCHACKI, *Kultura ceramiki promienistej w Europie*. Warszawa 1980. 347 o.
- SZABÓ 1982—1983 J. J. SZABÓ, *Késő rézkori telep és középkori falu leletmentése Gyöngyöshalász határában*. Agria 19 (1982—1983) 5—34.
- TORMA 1977 I. TORMA, *Rézkori telep Páriban*. SzekszMÉ 6—7 (1975—1976) 29—59.

SPÄTKUPFERZEITLICHER OFEN IN ESZTERGOM-DIÓSVÖLGY

Auszug

Im Laufe der Erdarbeiten, im Zusammenhang mit der Anlage eines Weinberges kam 1982 ein Badener Ofen zum Vorschein. Der Fundort ist mit der topographischen Fundstelle 8/53 identisch (Abb. 1). Anlässlich der Kontrollausgrabung stellte István Horváth fest, daß der Durchmesser des in die Erde eingetieften Ofens 185 cm war und sein verschmierter Boden von der heutigen Oberfläche 55 cm tief lag (Abb. 2). Die vom Ofen und seiner Umgebung zutage geförderten 250 Fragmente stammen von etwa 25 Gefäßen, die alle den charakteristischen Typ der Badener Kultur zeigen. In der Verschmierung waren vor allem Stücke von dickwandigen Gefäßen (Töpfe, Amphoren, aufhängbare Gefäße) sowie Fragmente einiger Schüsseltypen und Krüge.

Verfasserin richtete bei der typologischen Analyse des Fundmaterials nur auf die neuen Züge die Aufmerksamkeit, da es schon früher zur ausführlichen typologischen Untersuchung der hier zutage geförderten Typen gekommen ist.

Bei der Analysierung des Fundmaterials stellt sich die Frage des Zusammenhanges mit den Funden von Úny und der sog. „Gruppe von Úny“. Bis zur gründlicheren Analysierung des Fundmaterials der sog. klassischen Badener Kultur müßte man — laut Verfasserin — das Einführen von neueren Benennungen, territorialen oder chronologischen Gruppen vermeiden und auch die in der Forschung bereits vorhandenen Begriffe sollten mehr vorsichtiger behandelt werden. Vorläufig hält sie die Benennung: Gruppe von Úny nicht für begründet, da ihr Inhalt nicht genügenderweise geklärt ist. Ihrer Meinung nach, bezeichnet das mit den Funden von Úny in Verwandtschaft bringbare Fundmaterial ein Entwicklungsniveau innerhalb der Badener Kultur und läßt sich auf die dem Ende der Boleráz-Gruppe folgende Zeit, auf den Beginn der klassischen Badener Kultur datieren. Das an der obigen Fundstelle ans Tageslicht gekommene Material kann auf den Anfang der klassischen Badener Kultur datiert werden.